

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 264

Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler

(Sempozyum : 23-25 Mayıs 1997 • İskilip)

Yayına Hazırlayan
Yrd. Doç. Dr. Mevlüt Uyanık

ANKARA
1998

1. İlmîye Sınıfına Mensup Bazı İskilipli Alimler ve Eserleri

Dr. Bünyamin ERUL

Muhterem Başkan, değerli hocalarım, şirin İskilip'in halim insanları; bendeniz, sizlere, ilmiye sınıfına mensup, ulemadan addedilen ve geçmiş dönemlerde, asırlarda yaşayan İskilipli alimlerimizden söz edeceğim.

Böyle bir konuyu alırken, doğrusunu söylemek gerekirse, Sayın Hocam Mücteba Bey'in benim elime verdiği şu küçücük kitapçık vardı, bundan ayrıca bahsedeceğim ve İskilipli olduğunu bildiğimiz, huzur derslerine katılan bazı alimlerin isimleri vardı. Fakat, hani derler ya, Anadolu topraklarının nasıl altı şehit kanlarıyla sulanmış ise, bu toprakların üzeri de ulemanın mürekkebiyle boyanmış. Biraz araştırma yaptıktan sonra, gördük ki, Anadolu toprağındaki bu bereket kendisini gösterdi ve gerçekten, bir bilgisayara, İskilip'ten neler yetişmiş diye İskilip maddesiyle sorduk, bize, 78 tane İskilipli alim ve eserin ismini verdi.

Ancak, bunlardan birçoğu, Ebussuud Efendi gibi meşhur olan alimlerdi. Ben, konuyu sınırlamak zorunda hissettim kendimi ve daha çok torunları tarafından unutulmuş, fazla tanınmayan; ama, geriye, el yazması halinde eserleri kalan, çok değişik yerlerde bize iz bırakmış, değişik sahalardaki bazı İskilipli alimlerimizden söz edeceğim.

Öyleki, bu eserlerin bir kısmı, dil, edebiyatla ilgili, bir kısmı İslâm hukukuyla ilgili, hadisle ilgili, mantıkla ilgili, siyasetle ilgili, değişik ilimlerle ilgili eserler, onlar üzerinde tek tek bahsedeceğim ve bu eserlerin bir kısmı, önemli bir kısmı İstanbul kütüphanelerinde, bir tanesini Antalya Elmalı Kütüphanesinden temin ettik, bir tanesi İzmir Tire Kütüphanesinde, bir kısmının mikrofilmlerini Ankara'da bulduk ve çok ilginç belki, bir tanesini de Saray Bosna'daki Gazi Hüsrev Kütüphanesi'nden fotokopisini getirttik. İnşallah, sizlere, bu tebliğimde, ben, bulabildiğim kadarıyla, alimlerimiz hakkında, kısa da olsa, hayatını tanıtıcı bazı bilgiler vereceğim; ama, bazıları hakkında gerçekten bilgi bulamadık, bu konuda bizi mazur görürler; ama, elde edebildiğimiz kadarıyla, ulaşabildiğimiz bu eserleri, kısa da olsa, sizlere tanıtmaya çalışacağız.

Ümit ediyoruz ki, bu tebliğde, bu şahsiyetler ve eserleri üzerinde, özellikle, Çorum İlahiyattaki arkadaşlarımız, belki, birçokları, kendi sahasına uygun olarak, mastır yapan, doktora yapan arkadaşlar, bu eserleri mutlaka değerlendireceklerdir ve böylece, belki, o şahsiyetleri çok daha yakından, o eserleri, bütün teferruatıyla tanıma imkânını bulacağız.

Bu arada, İstanbul'a bu araştırma için gittiğimde, Amasyalı bir ilim adamının el yazması bir kitabını gördüm. Orada, eser bırakmamış bazı İskiliplilerden söz ediyor. Mesela, belki, ecdadın torunlarından içinizde vardır veyahut o lakapla halen anılanlar vardır. Soğanzade Muhammed Bin Muhammed, ölümü 1190, Pancarlık Köyünden Gökmen Efendi, Osman Bin Soğanzade, bu Soğanzade'nin torunlarından falan; ama, bunların isimleri var, kitapları olmadığı için biz bunlardan söz etmeyeceğiz.

On dört asrı aşkın zengin bir İslâm kültür ve medeniyetinin müntesipleri olan bizler, aynı şekilde asırlardır bu kültür ve medeniyete hizmet etmiş şanlı bir ecdadın torunlarıyız. Anadolu, İslâm ile şereflediğinden beri, asırlardır İslâmî ilimlerin tahsil edildiği, önemli bir ilim ve kültür havzası olmuştur. Anadolu'nun her köşesi, arkasında nice önemli eserler bırakan ulemanın iz ve hatırasını taşımaktadır. Küçük bir kasaba olmasına rağmen İskilip'de, içerisinden yetiştirdiği ilim adamlarıyla ilim ve kültür tarihimize damgasını vurabilen önemli ilim merkezlerinden biridir.

Ancak esefle belirtelim ki, bu ulemadan bir çoğunun zaman içerisinde, torunları tarafından dahi unutuldukları, acı gerçeklerimizdendir. Hiç şüphesiz bunda, birçok imkansızlıkların yanısıra, harflerin değişmesi, ilim geleneğimizin inkitaya uğraması, kullanılan dil ve seviye farkı, çok zengin olan kültür mirasımıza sahip çıkmama gibi sebepler, en önemli etkenlerdir.

Fakat, Anadolu topraklarının altı, nasıl şehit kanlarıyla sulanmış ise, üstü de ulemanın mürekkepleriyle boyanmış tertemiz ve bereketli topraklardır. Dolayısıyla, bu mirasın tamamen yok edilmesi, yitirilmesi mümkün değildir. Özellikle son yıllarda -mahallî de olsa- yapılan ilmî ve kültürel mirasımızı yeniden ihya etmeye, diriltmeye yönelik konferans, panel, sempozyum vb. etkinlikler son derece ümit ve memnuniyet verici gelişmelerdir. Bu sempozyum ile böyle bir çalışmayı gerçekleştiren bütün yenilikleri kutluyor, ayrı ayrı tebrik ediyorum.

Bendeniz, sizlere ilmiyeye mensup olup da, geriye eser bırakan bazı İskilip'li şahsiyetler ve onların eserlerinden söz edeceğim. Tebliğ için böyle bir konuyu seçerken elimizde sadece bir iki küçük matbu eser ile, son dönemde yaşamış İskilip'li bazı alimlerin isimleri vardı. Ancak biraz araştırdığımız zaman, yukarıda sözünü ettiğimiz bereket meyvesini verdi ve birçoğu el yazması halinde kütüphanelerimizde eserleri bulunan bazı alimlerimiz ile; eserleri basılmış olduğu halde, nüshaları kalmadığı için nadir eserler arasına giren, dolayısıyla unutulmuş bazı alimlerimiz ve onların eserleri şeklindeki konuyu sınırlandırma ihtiyacı hissettik.

Burada, ihtisas alanı hadis olan birisi için, böyle bir tebliğ hazırlamanın ne kadar zor olduğunu bu işin ehli çok iyi takdir edecektir. Zira bahsedeceğim eserlerin hemen hepsi, sahamın dışındadır. Ayrıca, eserlerinden söz edeceğim İskilip'li alimler, Ebussuud Efendi kadar meşhur olmadıkları için, onların bir kısmının hayatı hakkında çok az, bir kısmı hakkında ise hiç bir malumat bulamadığımı peşinen belirteyim. Ancak, çok titiz çalışmalar

yapılması halinde, biyoğrafik eserlerin yanısıra, sicil defterleri, salnameler, vb. bazı tarihî vesikaların incelenip araştırılması neticesinde az da olsa önemli bilgilerin elde edilebileceğine inanmaktayım. Takdir edersiniz ki, bunun için nokta çalışmalara ihtiyaç vardır. Yani tek bir şahsa çalışmak gerekecektir. Ben ise bu tebliğimde daha faydalı olabilir ümidiyle, bir kısmının hayatı hakkında malumat eksikliği olsa da, öncelikle onların ortaya koydukları eserlerin tanıtılmasını uygun gördüm. Bu eserler hakkında vereceğimiz bilgilerden sonra, gerek İskilip'li torunları, gerekse Çorum'lu hemşehrileri bu eser sahibi ecdadlarını tek tek inceleyerek gün yüzüne çıkartacaklardır. Bu dilek ve temennilerden sonra yüksek müsaadelerinizle incelediğim İskilip'li ilmî şahsiyetler ve eserlerine geçiyorum.

A- Veli b. Yusuf el-İskilibî (ö. 998/1589)

İskilip'li Veli Yegan diye bilinen Veli b. Yusuf, uzun zaman Ebussuud Efendi'ye (ö. 1574) hizmet etmiş, ondan ders ve fetvalar almış, onunla birarada yaşamıştır. Hat ve imlâsının güzel olması sebebiyle hocasının fetvalarını ve çeşitli malumatı biraraya getiren mecmualar tertip etmiştir. Nev'îzâde, onun bu çalışmasını gerçekten faydalı bir derleme olarak nitelendirmekte ve onun önemli konular hakkında değerlendirmeleri, ve kabul görecektir beyanatının bulunduğunu ifade etmektedir.

"Ferd-i kâmil ve merd-i fâdıldır" diye tavsif edilen Veli Yegân, muhtelif bölgelerde, değişik görevler yapmıştır. Vefat ettiği sene olan 998'de, onun Tuna bölgesi kasabalarından Pervâdî kasabasında kadı olduğu kaydedilmektedir⁽¹⁾.

998/1589 senesinde vefat eden Yegan Efendi⁽²⁾ hakkında, maalesef fazla bir malumat bulabilmiş değiliz. Bu nedenle biz, bir nebze de olsa size onun eserinden söz etmekle yetineceğiz.

Mecmuatu'l-Fetâvâ

(Osmanlıca, yazma, Diyanet İşleri Reislîği Kütüphanesi, Kayıt numarası: 1342/728, 285x160, 255 sf., okunaklı nesih bir yazı, başlıklar kırmızı, yazım hataları var, Milli Kütüphane, M.F.A. (A) 940)

Müellif, eserine besmele, hamdele ve salvele ile başladıktan sonra, bu mecmuasını, Hoca Çelebî Efendi (Ebussuud), Ahmed Çelebî Efendi (Kemal Paşazade), Şeyh Muhammed b. İlyas (Çoyzâde Efendi), Sa'dî Çelebî Efendi ve Ali Çelebî Efendi (el-Cemâli) hazretlerinin fetvalarından en güzel bir şekilde derleyip tertip ettiğini, her bir fetvayı sahibine nisbet ettiğini, bazı meseleleri, terceme, bazılarını da aynen nakletmek suretiyle cevaplandırıldığını bildirmektedir. Eseri yazan katiplerden, herhangi bir hata gördüklerinde onu düzeltmelerini de istirham etmektedir.

(1) Atâi Nev'îzâde, *Şakâik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri (Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şekâik)*, Neşre Hazırlayan: Abdulkadir Özcan, İstanbul-1989, Çağrı Yayınları, II. 313-4.

(2) Aydemir Abdullah, *Ebussuud Efendi ve Tefsirindeki Metodu*, Ankara-t.y., s. 26.

Eser, ibadetten muâmelâta, feraizden ukûbâta varıncaya kadar, klasik fıkıh kitaplarının ihtiva ettiği bütün kitapları ve ilgili babları kapsamaktadır. Kitabü'l-Tahâret, Salat, Savm, Hac, Nikah, Talak, Itâk, Eyman, Huddûd... Vasâyâ gibi birçok kitaptan sonra İslâm, Mürted, Mülhidler, meşâyih, Rafizîler, firkalar ve İbnu'l-Arabî ile ilgili bablardan oluşan Kitabun fi'l-Mesâilî'l-Müteferrika kısmıyla sona ermektedir.

Kitap dönemin fetva mecmualarının üslubuyla kaleme alınmış olup, *mes'ele-el-cevab* tarzındadır. Müellif, bazı sorulara ayet veya hadisle cevap vermektedir. Misal:

Mesele: Şeref-i ilim ile, şeref-i neseb bir olur mu?

El-Cevab: Olmaz. "*Hel yestevillezîne ya'lemûne vellezîne lâ ya'lemûn*"⁽³⁾ Ebussuud.

Mesele: Salâtı cemaatle kılmak ile, münferid kılmak mâbeyninde sevab ne vechiledir.

El-Cevab: İbn Ömer'den gelen sahih hadislerden birisinde Rasulullah (s.) şöyle buyurmuştur: "*Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazından yirmi yedi derece daha faziletlidir*"⁽⁴⁾ Mesâbîh.

Bazen meseleyi Osmanlıca sorduktan sonra, cevabı bir kaynaktan aynen arapça olarak nakletmektedir. Misal:

Mesele: Hamama girüb meks-i tavîl idüb ve çok su dökünmek caiz olur mu?

El-Cevab: Mekruhtur. "*Ve yenbağî limen dehale'l-Hamâme en yemküse meksen müteârifen ve yesubbe sabben müteârifen*" Kâdihân. (Hamam giren kimsenin örfe uygun olacak şekilde kalması ve yine örfe uygun olacak şekilde su dökünmesi gerekir.)

Mesele: "İmam Gazzâlî mülhiddir" diyen Zeyd'e ne lazım olur?

El-Cevab: Ta'zîr olunur. Ebussuud.

Eser genellikle Osmanlıca mesele ve cevaplarla kaleme alınmış, fetvalarının çoğu da Ebussuud Efendi'ye nisbet edilmiştir.

Nasihinin ismini okuyamadığımız eserin 1160'lı yıllarda tensih edildiği anlaşılmaktadır.

Kütüphanelerde gözüken diğer eserleri veya aynı kitabın farklı nüshaları şunlardır:

- Risâle fi'l-Fıkıh*, (Arapça, yazma, Süleymaniye-42518, Fıkıh, 103-105 sf.)
- Mecmau'l-Fetâvâ*, (Osmanlıca, yazma, Süleymaniye-91083, 95044, Fıkıh)
- Fetâvâ Mecmuası, (Osmanlıca, yazma, Beyazıt Devlet-9424, Fıkıh)
- Fetâvâ-i Ebussuud, (Arapça, yazma, Isparat Halil Hamid Paşa Kütüphanesi-1647, 286 sf., talik)

(3) 39 Zümer 9.

(4) Buharî, *Esan* 30, I. 158; *Mesacid* 248-250, I. 450-451.

B- el-Halîmî, Yusuf b. Osman el-İskilîbî (ö. 1199)

Bağdat'lı İsmail Paşa, Şeyh Yusuf b. Osman'ı "İskilîp'li vaiz; Anadolu-İskilîp'li Hanefî mantıkçı diye tanıtırken, onun İstanbul'da Süleyman Camii'nde vaiz olduğunu ve 1199 yılında vefat ettiğini, *el-Mevhibetu'l-İlâhiyye ve'l-Atıyyeti's-Subhâniyye fî Tefsîri'l-Kur'ân* adıyla bir tefsir yazdığını kaydetmektedir⁽⁵⁾.

Neticetu'l-Fıkr adlı eserinde belirttiğine göre Halîmî, İskilîp'te doğmuş, daha sonra İstanbul'a yerleşmiş ve orada yaşamıştır⁽⁶⁾. Topkapı'da medfunur⁽⁷⁾.

1. Tuhvetu'l-İhvân

Yusuf b. Osman, Besmele, hamdele ve salvele ile başladığı bu risalesini, herkes istifade edebilsin amacıyla Türkçe olarak kaleme almıştır. Arapça sarf ilmi ile ilgilidir.

"İlm-i Sarfın babları 35 babdır, dört kısım üzeredir: Sülâsî mücerred, sülâsî mezîd fih, rubâî mücerred, rubâî mezîd fih..." şeklinde devam etmektedir.

Nuh b. Muhammed tarafından 1176 senesinde tensih edilmiş olup 28 sayfadır.

Eser Osmanlıca bir yazma olup, Köprülü-4376 numarada kayıtlıdır.

2. Muhammed Birgivi'nin el-Avâmilu'l-Cedîd Tercemesi

Yusuf b. Osman, İmam Birgivi (ö. 981/1573)'nin, hacmi küçük, ama oldukça değerli bulunarak birçok kimse tarafından üzerine şerh ve haşiyeler yazılan⁽⁸⁾ bu gramer kitabının, Arapçaya yeni başlayan manevî evlatları olan talebelerine zor geldiğini gördüğü için Türkçeye çevirmeye başladığını söylemektedir.

"Ma'lum ola ki, İlm-i Nahvi bilmeye talip olan kimsenin 100 şeyi bilmesi lazımdır. 100 şeyin 60'ı âmil, 30'u ma'mul, 10'u amel-i'rabdır. Bu üç şey, üç babda mündericidir.

Bâb-ı evvel, âmil beyânındadır. Ol dahi iki darb üzeredir: Lafzî, manevî..." şeklinde devam edip gitmektedir.

Eser, Osmanlıca 6 sayfalık bir yazma olup, Köprülü'de 296 numarada kayıtlıdır.

(5) İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn, Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, İstanbul-1951, II. 570; Kehhâle Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Dimaşk-1961, XIII. 317.

(6) *Neticetu'l-Fıkr*, V. 1a.

(7) Abay Muhammed, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, Uludağ Üniversitesi S.B.E. basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa-1992, s. 168.

(8) Geniş bilgi için bkz: Yüksel Emrullah, *Birgivi mad.*, TDV İslam Ans., VI. 193.

3. Neticetu'l-Fikir

Yusuf b. Osman'ın, Besmele, hamdele ve salveleden sonra, bir sayfadan fazla yer tutacak kadar medh u sena ettiği halde ismini açıkça zikretmediği zamanın Sadrazamı veya Şeyhulislamına arzettiği ve kabul görmesini can u gönülden arzuladığı Arapça bir risalesidir. Risâle, Kur'ân-ı Kerim'deki "İçerinizdekini açıklasınız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla hesaba çeker..."⁽⁹⁾ âyetinin yorumunu konu almaktadır.

Müellif, Beyzâvî'nin Tefsirinden⁽¹⁰⁾ bu âyet hakkındaki kısa açıklamasını naklederek konuya başlamaktadır.

Âyet-i celîle, insanın içinden geçen ve defedilmesi imkansız kötü düşüncelerden (*hadîsu'n-nefsi ve'l-havâtıru'l-fâside*) söz etmektedir. Oysa bunlar sebebiyle kişiyi muâhaze etmek, insana takatini aşan sorumluluk yükletmektir. (Şu halde bu nasıl izâh edilmelidir?)

Buna birkaç şekilde cevap verilebilir:

Birinci Cevap: Bu tür düşünceler iki kısımdır:

a) İnsanın nefesine yerleşen ve gerçekleştirme azminde olduğu düşünceler ki, o bununla muâheze edilir. Nitekim Beyzâvî buna "*ve'l-azmi aleyh*" = "*yapmaya kasdettiği*" sözüyle işaret etmiştir.

b) İnsan hoşlanmadığı halde, yine de aklına düşen, önlenmesi imkansız düşünceler ki, o bunlardan dolayı muâheze edilmez.

Nitekim Hz. Peygamber "*Allah, konuşmadıkları ve yapmadıkları müddetçe, ümmetinin içinden geçirdiklerini bağışladı*" buyurmuştur⁽¹¹⁾.

İkinci Cevap: Allah bu tür düşüncelerden dolayı muahaze eder, fakat bu muahaze, dünyada üzüntü ve endişeler şeklinde gerçekleşir.

Üçüncü Cevap: "*Allah sizi onunla hesaba çeker*" demek, "O, gizlenen sırların hepsini bilir" anlamındadır ve burada mecâzî bir hesaba çekme sözkonusudur.

Dördüncü Cevap: Ayetin sonunda "*Allah, dilediğine mağfiret eder, dilediğine de azab eder*" buyurulmaktadır. Dolayısıyla bağışlanma, istemeyerek çeşitli düşüncelere kapılanların; azap ise, bu düşünceleri güzel görerek ısrar edenlerin nasibi olmalıdır.

Beşinci Cevap: Allah şayet isterse, bu tür düşüncelerden dahi hesaba çekebilir. Fakat gücünün yetmediğinden dolayı kimseye sorumluluk yoktur. Ama yine de kulların gerek kebâirden, gerekse segairden kaçınmaları gerekir.

(9) 2 Bakara 284.

(10) Bkz: Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebu'l-Hayr Abdullah b. Amr eş-Şirâzî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru'l-Te'vil*, İstanbul-t.y., I. 190.

(11) Hadis için bkz: Ahmed, *Müsned*, II. 255, 393, 425, 474, 481; Ebu Davud, no: 2209; Tirmizi, no: 1183; Nesâî, VI. 156-8; İbn Mace, no: 2044; İbn Belbân, *İhsan*, (*Sahih-i İbn Hibbân*), X. 178-9, no: 4334-5; Beyhakî, VII. 298, 356, VIII. 235, X. 61.

Arapya yazma olan eser, ilgili ayetin on sayfalık geniş bir tefsiri mahiyetinde olup, Köprülü-4373 numarada kayıtlıdır.

4. Lisânu'l-Mantık fî Meârifî'n-Nutk

(İsaguji tercemesi ve şerhi) (Köprülü Ktp. Mehmed Asım kısmı, No: 279/1-2) - (Milli Kütüphane, M.F.A. (A) 1629/1)

Esîrüddin el-Ebherî'nin (ö. 663/1265?)⁽¹²⁾ *İsaguji* ya da *er-Risâletü'l-Ebheriyye fî'l-Mantık* adıyla bilinen eserine yazmış olduğu bir terceme ve şerhtir. *İsaguji*, "Mantığın bütün konularını kapsamakla birlikte, son derece muhtasar bir eser olup medreselerde mantık alanında okutulan ilk kitap olması bakımından önemlidir. *İsaguji*, mantıkçılar nezdinde en çok değer verilen, yine aynı derecede mühim birçok şerh ve haşiyeye konu olan başlıca mantık kitaplarından⁽¹³⁾.

Müellif eserine besmele ile, gayet edebî bir hamdele ve selvele ile başladıktan sonra, önceki alimlerin yaptıkları gibi, geriye kalıcı bir eser bırakma ve ilmî bir hizmet gerçekleştirme arzusuyla çeşitli ilim dallarını araştırdığını ve sonunda Esîrüddin el-Ebherî'nin *İsaguji* adlı eserini kolaylaştırmak, ona bazı faydeler ve kaideler ilave ederek herkesin faydasına sunmak üzere Türkçeye tercüme etmeye yöneldiğini, böylece okuyanların hayır dualarına nail olmayı ümit ettiğini belirterek başlamaktadır. Bu edebî dibaceden sonra, yaptığı bu çalışmayı, *Lisânu'l-Mantık fî Meârifî'n-Nutk* diye isimlendirdiğini belirtmektedir.

Halimî, önce *İsaguji* kelimesinin ne anlama geldiğini üzerinde durmaktadır:

- *İsagoji*, Mantık ilmini Süryanice'den, Arapçaya terceme eden filozofun adıdır.
- Veya, bu filozof mütercimim öğrettiği çocuğun ismidir.
- Ya da, Süryanice üç lafızdan (İse+agû+cî) oluşmaktadır⁽¹⁴⁾.
- Yahut, beş yapraklı bir kitap demek olup, mantıkta buna beş tümel de denilmektedir (s. 2-3)⁽¹⁵⁾.

(12) Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz: Bingöl Abdülkuddûs, *Ebherî Mad.*, TDV. *İslam Ans.*, X. 75-6; Kayacık Ahmet, *Ebherî'nin İsagucu'sinin İlk Şerhleri*, (XIV-XVI. Y.Y.), Erciyes Üniversitesi, S.B.E., Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri-1996, s. 1-3.

(13) Kayacık Ahmet, bu çalışmada, *İsaguji* üzerine yapılmış yetmiş yakın şerh zikretmiş, ancak muhtemelen Halimî'nin şerhinden haberdar olmadığı için ondan söz etmemiştir.

(14) Kayacık Ahmet, böyle bir görüşü, *el-Fevâidü'l-Fenâriyye fî Risâleti'l-Esîriyye* adlı şerhinde yalnızca Fenârî'nin zikrettiğini belirtir ki, muhtemelen Halimî de buradan istifade edilmiş olabilir. Bkz: A.g. tez, s. 55.

(15) Geniş bilgi için bkz: Kayacık Ahmed, A.g. tez, s. 48-56.

Mantık ilmi dokuz baktan oluşmaktadır:

1. Mebâdî-i Tasavvurât: ¹Külliyat-ı hamse (beş tümel): Cins, fasıl, nev'i, araz-ı âm, araz-ı hâs.
2. Makâsîd-i Tasavvurât: Kavl-i ²Sârih yani, hadd-i tam, hadd-i nakıs, resm-i tam, resm-i nakıs.
3. Mebâdî-i Tasdikât: ³Oadâya tenakuz ve aks.
4. Mekasîd-i Tasdikât: Kıyas ⁴s.
5. ⁵Burhan.
6. ⁶Cedel.
7. ⁷Hıtâbet.
8. ⁸Şiir.
9. ⁹Muğlâta.

Müellif müteahhirînden bazı alimlerin, lafızlar konusunu da bu bablara dahil ettiklerini ve böylece bunların on bab olduğunu söylediklerini naklettikten sonra, mezkur dokuz babın ezberlenmesini kolaylaştırmak amacıyla onları şu dörtlükte formüle edip sayar:

Bâbu mantık tokuz oldî gevşenim,

Kim tutarsa ola ebvâba alîm,

1 2 3 4 5 6
Kâf, şîn, gaf, sîn, bâ, cîm,
7 8 9

Sâbincî hâ, ayn, dahî mîm.

Mütercim sonra, mantıkçıların lafızlardan niçin bahsetmediklerini izah etmektedir (s. 5). Terceme esnasında yer yer, "kâide" veya "fâide" diyerek konularla ilgili önemli gördüğü bazı hususları açıklamaktadır (s. 5, 7, 8).

Bazı konularda ise itiraz etmekte veya bazı alimlerin itirazlarını nakletmektedir (s. 9).

Mahsûrât-ı Erbaa dediği, ortaya çıkan dört önerme çeşidini, misalleriyle tek tek izah ettikten sonra, tikel-tümel, olumlu-olumsuz durumları itibarıyla ayrıca bir cedvelde göstermiştir ki, bunun kendisine ait orijinal bir cedvel olduğunu sanıyoruz (s. 23).

Mütercim, yine edebî bir sonuç ile tercemeye son verirken, tercemenin İstanbul'da, 1159 yılında temize geçirildiğini belirtmekte, okuyuculardan dua beklemekte ve dua cümleleriyle bitirmektedir. Terceme toplam 28 sayfadır. İsağoji metninin 1287-(İstanbul ?) Vezirhânî baskısında yalnızca 5 sayfa olduğunu göz önünde bulundurursak, mütercimin, tercemenin yanısıra, zaman zaman detaylara girerek, konuları şerhettiği rahatlıkla anlaşılacaktır.

Şunu da belirtelim ki, -o dönemin dil ve müstevasını bilemem ama, bugün- bizim için bazı kısımların tercemesini anlamak, Arapça metni anlamaktan daha zordur. Mesela bir cümle aynen şöyledir: "Eğer mâ vudia lehin, lâ ala't-ta'yîn mecmu-ı dımnında olan cüz'ine delalet iderse, bu delalete delalet-i tedammunî dirler." (s. 5)

Kısaca tanıtmaya çalıştığımız bu terceme ve şerhin ilmî kıymetinin daha iyi anlaşılabilmesi için, bu hususta en azından bir doktora semineri veya yüksek lisans tezi seviyesinde ilmî bir araştırmanın yapılması gerektiği kanaatindeyiz. Diğer şerhlerle mukayese edildiğinde elbette onun orijinal yönleri ile hangi kaynaklardan yararlandığı rahatlıkla anlaşılacaktır.

Eser, Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım kısmı, no: 279/1-2) ve Milli Kütüphane, M.F.A. (A) 1629/1 numaralarda kayıtlıdır.

5. Netâyıcı'l-Efkâr ve Zevâhiru'l-Ezhâr

(Arapça, nesih, yazma, Süleymaniye-25877, Tefsir, 9 sayfa) Üçüncü risalenin farklı bir nüshası olsa gerek.

6. el-Mevhibetu'l-İlâhiyye ve'l-Atıyyeti's-Subhâniyye

(Arapça, nesih, yazma, Ragıp Paşa-966, Tefsir, 637 sayfa)

C- Muhammed Emin el-İskilibî, Arabzâde (ö. 1888)

Muhammed Emin b. Muhammed Nuri el-İskilibî, *Arabzâde* diye bilinen sâbık müftü.

1. Tenvîru'l-Ahkâm fî Tebyîni Muşkilâti'l-Hukkâm

Eserine Arapça edebî bir mukaddime ile başlayan müellif, önce Yaratan Yüce Allah'a hamd, Hz. Peygambere, onun âline ve ashabına salâtu selam ve dönemin padişahı Abdulaziz Han'a (1861-1876) dua ve teşekkür ettikten sonra, kadıların istifade etmesi için, kadı ve hakimlerin edepiyle ilgili, fetvâ verilen, ihtiyaç duyulan bazı meseleleri derlediğini ve *Tenvîru'l-Ahkâm fî Tebyîni Muşkilâti'l-Hukkâm* diye isimlendirdiği bu kitabını üç bölüm halinde

de tertip ettiğini belirtmektedir. Müellif bu girişin akabinden eserini, Osmanlıca sürdürüyor:

Birinci Bölüm; insanlar arasında hükmetmenin mahiyeti ve fazileti ile bununla ilgili bazı sorular ve cevapları açıklamaktadır. Müellif buradaki ifadesine göre "eğer hakla kazâ olmasa idi, ibâd perişan, bilâd vîrân olub zulm u fesâd intişâr bulırdı. Binâenaleyh hakim, zalimi mazlumdan tefrikde ve hakkı müstehk olanlara îsalde, emr-i ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerde Hak Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinin yeryüzünde nâibleridir. Ânun için el-Kadâü bi'l-Hakkı min Akvâ'l-Ferâizi ve Efdali'l-Ibâdât "Hak ile hükmetmek, farzların ve kuvvetlilerinden, ibadetlerin en faziletlerindedir" denilmiştir.

Ayet, hadis ve bazı eserlere dayanarak hak ile hükmetmenin faziletine değinen müellif, İmam Azam'a üç defa teklif edildiği halde bu şerefli mesleği kabul etmeyişinin sebebini, onun umumun yararlanabileceği fikhî tedvin etmekle meşgul olması şeklinde izah etmektedir.

Bilgisiz ve ehliyetsiz kimselerin, ya da ilim ehli olsa da, sadece makam, insanlara üstünlük taslama, düşmanlarından intikam alma veya rüşvet alma gibi niyetleri olan kimselerin hakimlik yapmalarının haram olduğunu ifade eden müellif, bu bölümü, hakkı batıl, batılı hak yapan rüşvet belasından sakındırarak bitirmektedir.

İkinci Bölüm; Hakimin özellikleri ve ahlakını açıklamaktadır. Bu hususlar kısaca şu şekilde özetlenebilir.

1. Hakim olan evvela, nefisini ahlak-ı reddiyeden tahliye ve ahlak-ı hamide ile tahliye eylemesi elzemdir.
2. Katı kalpli ve sert değil, rifkatle muâmele etmelidir.
3. Hak ortaya çıktıktan sonra, ona muhalefet etmemeli, haddi aşmamalıdır.
4. Haramdan sakınmalı, itimada layık olması, nefis ve arzularına uymamalı, hakka aykırı hüküm vermemelidir.
5. Kalbiyle de olsa, hasımlardan birine meyletmemelidir.
6. İlim, akıl ve anlayış sahibi olmalıdır ki karışık işlerde hata etmesin.
7. Suçluyu cezalandırma hususunda acele etmeyip, onu kurtarma cihetine gitmeli, ancak şer'î cezanın sâbit olması halinde de şefkat etmemelidir.
8. İlim ehliyle istişare etmeli, teennî ile hareket etmeli, halkın elindeki eşyaya tama' etmemeli, kınayanın kınamasından korkmamalı, mahzurlu davranışlardan sakınmalıdır.

Üçüncü Bölüm; hüküm verme âdâbı ve hakimin davranışlarını açıklamaktadır. Müellif bu bölümde ise; hakimin, küçük de olsa hediyeye kabul edemeyeceğini, özel davetlere gidemeyeceğini, taraflara ayrıcalıklı davran-

mayacağını, kafası karışık ve zihni bulanık iken hüküm vermeyeceğini, hat-
ta nafîle oruç dahi tutamayacağını belirtir.

Yine hakimin zannıyla değil, şahitlerin beyânâtı ve deliller doğrultusun-
da hükmetmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü, muâyene (kesin bilgi) zandan
evlâdır. Hakim, kendisi, usûl ve fûrû ile zevcesi hakkında hükmedemez,
ancak aleyhlerinde hüküm verebilir.

Daha sonra, deliller ve yeminler hakkında uyulacak kurallar, şahitliğin
sübutu, tezkiye, hapsedme, zina suçunun tesbiti, mahkemenin nasıl zabta
gececeği gibi hukuk ile ilgili çeşitli konuları Hanefî Mezhebinin öngördüğü
şekilde ele almaktadır. Müellif eserin sonunda mahkeme âdâbını bazı kitap-
lardan istifade ederek maddeler halinde şu şekilde beş kısımda özetler:

1. Kalp ile ilgili olan âdâb

- a) Hakim, Kitab ve sünneti bilmelidir.
- b) Hükmünde müstakıl (tarafsız, bağımsız ve etkilenmemiş) olmalıdır.
- c) Soru ve cevaplarında zeki ve kavrayışlı olmalıdır.
- d) Müslümanlara nasihat üzere olmalıdır.
- e) İki taraftan birine meyletmemelidir.

2. Dil ile ilgili olan âdâb

- a) Hakim, fahiş sözler söylememelidir.
- b) Fasih ve beliğ ifadeler kullanmalıdır.
- c) İnsafli olmayan kimselerle tartışmamalıdır.
- d) Güzel ve yumuşak davranmalıdır.
- e) Zalimi zulmünden alıkoymalıdır.

3. Nefis ile ilgili olan âdâb

- a) Vera ve takva ile muttasıf olmalıdır.
- b) Ferâizi en güzel bir şekilde yerine getirmelidir.
- c) Kimseye karşı buğz ve nefsânî duygular beslememelidir.
- d) Başkalarına kötü örnek olacak olumsuz davranışlardan sakınmalıdır.
- e) Şer'î hükümlerin ictihadında dikkat ve itina etmelidir.

4. Muâmele ile ilgili olan âdâb

- a) Bütün canlılara ezâ etmekten el çekmelidir.
- b) İyiliği emretmelidir.

c) Kötülüğü yasaklamalıdır.

d) Özel ziyafetleri terkettiği gibi, umûmî ziyafetlere de zaruret halinde gitmelidir.

e) Hediyeye kabul etmemelidir.

5. Hükmetme ile ilgili olan âdâb

a) Hüküm için oturduğu zaman, sağa-sola iltifat etmeyip, iki dizi üzerine edepli bir şekilde oturmalıdır.

b) Hasımları da aynı şekilde edeplince bulundurmalıdır.

c) Dâvayı huzur-ı kalp ile dinlemelidir.

d) Şahitliği en güzel bir şekilde şer'i şerife tatbik etmelidir.

e) Şahitleri en güzel bir tarzda ihtimamla ta'dil ve tezkiye etmelidir.

Müellif, "Beyânu'l-Mesrûk" şeklindeki son kısmında da, hırsızlığın tarifi, mahiyeti, cezayı gerektiren miktarı gibi çalıntı ile ilgili bazı hususları işleyerek kitabını noktalamaktadır.

Eser, Osmanlıca, küçük boy, 45 sayfa olarak İstanbul-1290'de basılmıştır.

Eser Hakkında Genel Değerlendirme

Eser, kapağında da takdim edildiği üzere, "kazanın fazileti ve âdâb-ı murâfaa ve muhâkeme ve mesâil-i şer'ıyyeyi hâvî... cümleye ehemmiyyet, siyyamâ nâib ve kâtib efendilere elzem" görülen, yani mahkeme âdâbı ile ilgili, genelde halka, özellikle de kadı vekilleri ile zabıt tutan katiplere yönelik olarak kaleme alınmış mütevâzi bir çalışmadır.

Eserin bu alanda getirdiği herhangi orijinal bir tarafı olmadığı gibi, böyle bir iddiası da yoktur. Müellif, ulaşabildiği bazı kaynaklardan hareket ederek bu hususları halkın istifadesine sunmuştur. Bu kaynaklar: *Hidâye* (el-Mergînânî), *Bahr*, *Tecrid*, *Tenvîr*, *Tebyîn*, *Hulâsa*, *Muhîr*, *Kuhistânî*, *Kâfiye*, *Imâdiye*, *Şerhu Vikâye* (Ebu'l-Mekârim), *Eşbâh*, *Tatarhâniye*, *Câmiu'l-Fusûl*, *Bedâi'*, *Hazânetu'l-Fetâvâ*, *Envâr-ı Tenzil Hâşiyesi*, *Şifâ-i Şerîf* (Kâdî İyâz) gibi eserlerden ibarettir.

Müellifin muhtemelen yine bu kaynaklardan iktibas ederek naklettiği sahih hadislerin yanısıra, zayıf ya da kaynaklarda rastlayamadığımız bazı haberlerle de istidlâl ettiği dikkat çekmektedir (Bkz: s. 5, 6, 16, 18).

Eser, döneminin fıkha ve örfe dayalı mahkeme usûl ve âdâbını, meselelere bakış açılarını yansıtmaya bakımından bir belge niteliğindedir.

2. Hulâsa-i İlm-i Fıkh-i Şerif

Müellifin, fıkıh ve usûl ile ilgili kavramları bir yaprak üzerinde daire şeklinde çizip Arapça olarak tarif ettiği muhtasar bir fikhî ıstılahlar anahtarı mahiyetindedir. En merkezde *hüküm; teklîf, vaz'ı, rukn, illet, sebeb, şart, alâmet, ruhsat, azîmet, maksûd-u dünyevî, maksûd-u uhrevî* gibi tabirler olmak üzere, *mübah, mekruh, haram, nefl, sünnet, vacib, farz, lâzım, gayr-ı lâzım, nâfiz, gayr-ı nâfiz, münakid, gayr-ı münakid, bâtil, fâsid, sahîh, aslî, zâid, ismen hukmen ve ma'nen illet, hakîkî, mecâzî* vb. toplam 58 ıstılahın kısaca tarifleri verilmekte, birbirleriyle olan bağları gösterilmektedir. Mesela:

Azîmet: “*Mâ şurîa ibtidâen ğayru mebnîyyin ala'l-a'zârî'l-ibâd*” yani, ilk olarak meşru kılınan ve kulların özürleri üzerine bina edilmeyen teklif demektir.

Ruhsat: “*Ve hüye mâ şurîa sâniyen mebnîyyen ala'l-a'zârî'l-ibâd*” yani, kulların mazeretlerinden dolayı ikinci olarak meşru kılınan teklif demektir.

Sahîh: “*Ve huve fi'lu'l-Mükellef ellezî yekûnü meşrûan bi aslihî ve vasfihî*” yani, mükellefin hem aslı, hem de vasfı ile meşru olan fiilidir.

Fasid: “*Ve huve mâ yekûnü meşrûan bi aslihî dûne vasfihî*” yani, aslı itibarıyla meşru olduğu halde, vasfı itibarıyla meşru olmayan fiildir.

Bâtil: “*Ve huve mâ lâ yekûnu meşrûan lâ bi aslihî ve lâ bi vasfihî*” yani, aslıyla da, vasfıyla da meşru olmayan fiil demektir.

Müellifin bu tablosu, fikhî ıstılahların hepsini kapsamıyorsa da, bir sayfalık cedvel halinde 58 ıstılahın tarifine ulaştırmada kolaylık sağlaması açısından ilginç ve pratik bir çalışmadır. O, bu ıstılah tariflerini kimden aldığına dair herhangi bir açıklama yapmamıştır.

3. Bânet Suâdu (İl Ka'b b. Zuheyr) Tercüme ve Şerhi

(Osmanlıca, matbu, Edebiyat)

4. er-Risâletu'l-Emîniyye fi'l-İstiâre

(Çorum İl Halk Ktp., nr. 2368/1) Talebesi Ahmed Feyzi Efendi (1839-1909)'nin bu eser üzerine *el-Fevâidu'l-Fevziyye, Şerhu Risâleti'l-Emîniyye* isimli bir şerhi vardır. (Çorum İl Halk Ktp., nr: 438/3)⁽¹⁶⁾.

D- Serbestzâde Ahmed Hamdi el-İskilibî (1864-1939)⁽¹⁷⁾

Serbestzade Hasan Efendi'nin oğlu olan Ahmed Hamdi, İskilip'in Ulaş-

(16) Bkz: Şahin Kamil, Ahmed Feyzi Efendi mad. *TDV İslam Ans.*, II. 68.

(17) Geniş bilgi için bkz: Şahin Kamil, *TDV İslam Ans.*, II. 72-3, *Ahmed Hamdi Serbestzade mad.*: 13.2.1935 yılı *Çorum Gazetesi*, yıl: XIII, sayı: 750, sf: 2'de ise doğum tarihi “*doğdu bâ ikbâl Ahmed Hamdi*” sözünün cifer hesabıyla karşılığı olan H. 1280, M. 1866 şeklinde verilmektedir.

tepe Mahallesinde doğmuştur. İlk öğrenimine İskilip Hacı Nuh Mektebinde başladı. Rüşdiyeyi de aynı yerde bitirdi. Sonra İskilip Tabakhane Medresesine devam etti. Bundan sonraki öğrenimini ise Kastamonu'da sürdürdü.

İskilip Belediyesinde başlayan memuriyet hayatında, Kastamonu, Araç ve Taşköprü'de âşâr memuru, 1890-91 yıllarında Safranbolu ve Tosya'da mal müdürü, 1895'te Bolu ve çevresinde belediye müfettişi, daha sonra Boyabat mal müdürü, Hakkari ve Van muhasebe müdürü, Manastır vilayeti muhasibi, İşkodra vilayeti defterdarı, Trabzon defterdarı ve bir ara vali vekili, Konya defterdarı gibi muhtelif sıfatlarla önemli görevler yaptı. Konya defterdarlığından emekli olunca İskilip'e döndü. Emekliliği sırasında bir müddet Süleymaniye ve Fatih medreselerinde tefsir ve fıkıh dersleri okuttu. İstiklal savaşı sırasında tekrar memuriyet hayatına döndü ve Ganaim-i Harbiyye Komisyonu reisliğine getirilen Ahmed Hamdi Efendi, maliye teftiş grup başkanı sıfatıyla Gümüşhane'de görev yaparken yaş haddinden ikinci defa emekli oldu. Memuriyetindeki başarılı çalışmalarından dolayı, 1907 yılında üçüncü rütbeden Mecidî nişanına, ayrıca Sultan II. Abdulhamid'in özel iltifatına mazhar olmuştur. Ahmed Hamdi Efendi 2 Mayıs 1939 yılında İskilip'te vefat etmiştir.

Yazma Halindeki Eserler

a) *Tercüman-ı Kur'an Tefsîr-i Kâdî Beyzâvî*: Beyzâvî Tefsirinin şerh ve tercemesi mahiyetinde yedi ciltten oluşan bu eserin (En'am Suresinin sonuna kadar olan) ilk üç cildi temize çekilmiş, diğer ciltleri ise müsvedde halindedir. Oğlu Süreyye Serbest'in özel kütüphanesinde bulunan eserin sonunda müellifin biyografisi de yer almaktadır.

b) *Şerhu Duâı Ricâli'l-Gayb*: 73 risaleden meydana gelen 166 varaklık bir mecmuadır.

c) *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Usûli'l-Cifriyye*: Cifr ilmine dair bu eser de yazma halindedir.

d) *Seyahatnâme-i Ahmed Hamdi*: Seyahat hatıralarını, yolculukları sırasında başından geçen olayları anlattığı bu eser de özel kütüphanesinde yazma olarak mevcuttur.

e) *Rehber-i Vusûl ilâ ulmî'l-Usul*.

f) *Amelî ve Nazarî Ta'lim-i Lisan-ı Arabî*.

g) *İlm-i Âdâbdan Mir'ât-ı Munâzara*⁽¹⁸⁾.

(18) Gerek *Hikmet-i Siyasiyye* adlı kitabının arka kapağında, gerekse 13.2.1935 yılı *Çorum Gazetesi* 750. sayısı 2. sayfada yer alan bilgilerde bu eserin de basılmış olduğu söylenmekte ise de, biz bu esere rastlayamadık. Ayrıca aynı gazete, onun *Tercüme-i Mir'ât* adlı bir başka eserinin daha basılmış olduğunu yazmaktadır.

h) *Mutavvel Üzerine Talikât.*

1) *İnsan Öldükten Sonraki Ahvâline Dâir Tetkikat-ı Felsefiyye, (Âlem-i Berzah Hakkında Tetkikât)*

Basılmış Olan Eserleri

a) *Divân-ı Ahmed Hamdi:* Aynı zamanda şair olan Ahmed Hamdi Efendi'nin Trabzon'da iken Mansûr Beyrûtî mahlasıyla yazıp neşrettiği Hicivnâmesiyle birlikte 84 varaktan oluşmaktadır. Bu şiirlerden bir kısmı, 1906 yılında Trabzon'da, bir kısmı ise 1935 yılında Çorum Gazetesinde yayımlanmıştır. Yazma nüshası müellifin özel kütüphanesindedir.

Ahmed Hamdi'nin Çorum Gazetesinde Rifat Rami Arıncı tarafından derlenip yayınlanan şiirlerinden bir-iki misal verelim. İskilib hakkında yazdığı bir kaside, İskilib'in ictimâî ve tarihî hayatını tasvir etmektedir. Birkaç beyiti zikredelim:

KASİDE⁽¹⁹⁾

Ahd-i Cengiz'den kalık âsârı hâvî İskilib,
Koca bir kal'a-i zengibârı hâvî,

Çar cihet Firdevs nazır bağ, bahçeleriyle muhât,
Pek latîf havayı mişkibârı hâvî İskilib,
Dalları birbirine girmiş yeşil renk gölgeli,
Her nevi eşcârı meydevârı hâvî İskilib.

Lü'lüü meknun gibi kadınları mesture hep,
Ehl-i irz ve ehl-i namusu hâvî İskilib,
Gerçi münevver fikirli gençleri haylicedir,
İki meb'us, bir de defterdârı hâvî İskilib.

Azmu mîsak-ı millî ve Sakarya namına,
Muhteşem üç mektebi mimdârı hâvî İskilib.

Sikke-i halis değer bir marifetten behre yok,
Olmamışdır hüsnü sanatkârı hâvî İskilib,
Ehl-i hırfet geçinenler ya demirci, ya kasab,
Ekseri rençber, pek az tüccarı hâvî İskilib.

(19) 13.2.1935 yılı Çorum Gazetesi, yıl: XIII, sayı: 750, s. 2.

Aynı gazetenin diğer sayılarında yayınlanan "Gâzi'ye", "İzan, Terkib-i Bend" gibi başlıklar taşıyan, oldukça uzun ve edebî şiirlerinde ise Ahmed Hamdi, Gazi Mustafa Kemal'a seslenmekte ve medh u senâlar etmektedir⁽²⁰⁾. Kainatın yaratılışını tefekkür edip, bunları mısralara döktüğü "Birkaç Söz"⁽²¹⁾ başlıklı uzunca bir şiirinden üç dörtlük daha kaydedelim:

BİRKAÇ SÖZ

Bir gün oturup köşe-i gamhanede tenha,
Bir fikret ile hilkat-i eşyayı düşündüm.
Tehyiç ederek zihnimi bu hikmet-i garrâ,
Vâcib ile mümkündeki manayı düşündüm.

Kim etti bu eczayı makâdir ile tertîb,
Nisbet-i tebâyünleri kim eyledi tensîb,
Bir saçma tesadüf edemez eslahı terkîb
Bir hayli zaman "lâ" ile "illâ"yı düşündüm.

Kim verdi esasen o hâkimâne karârı,
Kim kurdu o mevsimler ile leyl u nehârı,
Miâd-ı muayyende olan kat'î medârı,
Hizmette ehemmiyeti ifayı düşündüm.

b) *İlm-i Kelamdan Akâid-i Ahudiyye Şerhi Celâl Tercümesi*: Adudiddîn el-İcî'nin *el-Akâid*'inin metnine Celaluddin ed-Devvânî tarafından yapılmış şerhinin tercümesi olan bu eser, Fetvâhânedede bir komisyon tarafından tetkik edildikten sonra Trabzon Serâsî matbaasında basılmıştır. Terceme 1310 yılında başlamış, 1311 yılında tamamlanmıştır. Ortaboy 550 sayfadır.

Akâidü'l-Adudiyye, Eş'ârî kelimcülerinden Adudiddîn el-İcî'nin (ö. 756/1355) akaide dair bir sayfalık bir risalesidir. İcî'nin bu eseri, küçük hacmine rağmen alimlerin ilgisini çekmiş, üzerine birçok şerhler ve haşiye-ler yazılmıştır. Bunlar içerisinde üzerinde en çok durulan, Cürcânî ve Devvânî (ö. 1502)⁽²²⁾ şerhleridir. Devvânî şerhine haşiye yazarlar arasında, Mevla Ahmed b. Muhammed, Şah Muhammed b. Mübarek el-Kazvinî, İbrahim b. Muhammed el-İsferâinî, Yusuf b. Muhammed el-Karabâğî, Abdulhakim b. Şemseddin es-Siyâlkûtî, İsmail b. Mustafa el-Gelenbevî, Mustafa Fevzi ve

(20) 20.2.1935 ve 6.3.1935 yılı *Çorum Gazetesi*, yıl: XIII, sayı: 750, 753.

(21) 27.2.1935 yılı *Çorum Gazetesi*, yıl: XIII, sayı: 752, s. 2-3.

(22) Devvânî hakkında geniş bilgi için bkz: Anay Harun, Devvânî maddesi, *TDV İslam Ans.*, IX. 257-262.

Ahmed Edirnevî'yi zikredebiliriz⁽²³⁾. Devvânî Şerhi Osmanlı Medreselerinde uzun müddet ders kitabı olarak okutulmuş ve birkaç baskısı yapılmıştır⁽²⁴⁾.

Mütercim eserine bir mukaddime ile başladıktan sonra, *mesnevî* başlığıyla da manzum olarak bu çalışmasındaki amacını ve tercemedeki usulünü ifade etmiştir (s. 5-9).

Eserde önce metinden küçük bir parça verilmekte, sonra bu metin üzerine şerh ve haşiyelerden alıntılar sahiplerinin isimlerinin zikredildiği başlıklar altında verilmektedir. Bu isimler arasında, Gelenbevî, Mercânî, Halhâlî, Cevdet Paşa, Muhammed Fevzi Efendi, Ramazan Efendi, Edirne Müftüsü Fevzi Efendi ve İmamzade gibi alimler zikredilmektedir.

Gerek metinde, gerekse şerhde bulunan bazı kelimelere mütercim dipnotlara açıklık getirmektedir. Mütercimin yer yer metin içerisinde de lahika, sual-cevap, netice vb. bazı açıklama ve ilave malumat verdiği görülmektedir (s. 33, 102-4, 106, 107-8, 174).

Yine konuların daha anlaşılır hale gelmesini sağlamak amacıyla, mütercim, Fahri Râzî, İbn Haldun vb. çeşitli eserlerden iktibaslar yapmıştır (s. 124-7, 145-6, 253, 380-4, 454-61).

Cüz'iyat-ı maddiyeye konusunu işlerken, mütercimin filozof ile şakirt ve fazıl ile mütekellim arasındaki temsîlî diyaloglar nakletmesi oldukça dikkat çekmektedir (s. 266-275).

Ayrıca Ahmed Hamdi Efendi'nin, şarihlerinden Mercânî'ye, Celal'a vb. yönelik reddiye ve itirazlarına da rastlanmaktadır. Nitekim Mercânî'nin İbn Teymiye'nin arş-ı a'zamı Yüc Allah için mekan olarak gördüğünü, alemin cemi eczasıyla hudüsüne kail olduğunu nakletmesinden sonra şu istihzalı itirazı yapar: "*Vah zavallı vah! Cenabı Vâcibu'l-Vücudun cemû emkine u ezmineyi muhît ve benâberîn cemû emkineye nisbeti müsâvî olması lazım geleceğini derk u teemmül edememiş de, şu yoldaki nazar u istidlâlinde huküm vehmine tebeyye iderek yağmurdan kaçarken toluya tutulmuşdur.*" (s. 98-9)

Şüphesiz Ahmed Hamdi'nin tercümeye bu şekildeki katkıları, eseri daha da anlaşılır ve faydalı hale getirmiştir. Ancak, gerek diğer şerh ve haşiye yazarların ve gerekse mütercimin İcî'nin kitabına başlarken zikretmiş olduğu "*Seteferiku ümmetî selâsen ve seb'ine firkaten...*" "*Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak...*" şeklindeki hadisi, sened ve metin tahliline ihtiyaç duymaksızın kabul edip onu açıklamaya girişmeleri gayet ilginçtir. İcî bu hadisin kaynağına hiç işaret etmezken, Devvânî, şerhinde onun ravîsinin İmam

(23) Yavuz, Yusuf Şevki, *el-Akâidü'l-Adudiyye maddesi*. TDV İslam Ans., II. 216; Anay Harun, age. IX. 259-260.

(24) Age., a.y.: Yazıcıoğlu Mustafa Said, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kelam Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri*. AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, IV. 277-8. Ankara-1980.

Tirmizî olduğunu belirtmekle iktifa eder (s. 27). Yetmiş üç fırkadan birisi hariç diğerlerinin cehenneme gideceğini haber veren bu hadise göre, kurtulacak olan fırka (fırka-i nâciye), Hz. Peygamber ve ashabının yolu üzere olanlardır. İcî, bu fırkanın Eş'arî'ler olduğunu söylerken, şarihlerin bu ifadeye itiraz ettikleri veya çeşitli şekillerde yorumladıkları gözükmemektedir (s. 31-40).

Oysa zikredilen hadis için kaynaklarımıza bakıldığı zaman, rivayetlerin bir kısmında sadece ümmetin 73 fırkaya ayrılacağından söz edilirken, fırka-i nâciyeden bahsedilmemekte⁽²⁵⁾, bir kısmında ise bu kurtulacak fırkanın kim olduğu ihtilafli bir şekilde verilmektedir.

Mesela, bazı rivayetlere göre fırka-i nâciye; "*mâ ene aleyhi ve ashâbi*"⁽²⁶⁾ şeklinde Hz. Peygamber ve ashabın üzerinde buldukları yolu izleyenlerdir.

Bazı rivayetlere ise bu fırka, "*el-camaa*"dır⁽²⁷⁾. Hakim'in naklettiği bir haberde ise "*el-İslamu ve cemâatühüm*" şeklindedir⁽²⁸⁾.

Heysemî'nin naklettiği bazı rivayetlerde ise bu fırka, "*es-Sevâdu'l-A'zam*"⁽²⁹⁾ yani en büyük çoğunluktur.

Hatib el-Bağdâdî'nin naklettiği bazı haberlerde ise bu fırkanın "*ashâbu'l-hadis*" olduğu belirtilmiştir⁽³⁰⁾.

Hatta bunun tam aksi, bir fırka hariç, bütün fırkaların cennete gireceğini bildiren uydurma rivayetler dahi vardır⁽³¹⁾.

Görülüyor ki, fırka-i nâciye ile ilgili haberin metninde, onun hangi fırka olduğunu tesbitte ciddi ihtilaflar vardır. "Bu hadisi sahih kabul edenler, bunun tevilde ihtilaf etmişlerdir. Ama makbul bir hadis olarak ona itibar etmeyenlerden İbn Hazm'a göre bu hadis isnad açısından asla sahih değildir⁽³²⁾. Aynı şekilde Fîruzâbâdî'ye göre de bu hususta herhangi bir şey sabit olmuş değildir⁽³³⁾. Yahya b. Maîn ise daha açık bir şekilde "onun aslı yoktur" demektedir⁽³⁴⁾. Dolayısıyla akaid ile ilgili bir kitapta zikredilen bu hadisin

(25) Tirmizî, *İman* 18, no: 2640, V. 25; Dârimî, *Siyer* 75, s. 637; Ebu Davud, *Sünne* I, no: 4596, V. 4; İbn Mace, *Fiten* 17, no: 3991, II. 1321; Ahmed, III. 120; Beyhaki, *Sünen*, X. 208.

(26) Tirmizî, *İman* 18, no: 2641, V. 26. Tirmizî, "bu. müfesser-garib bir hadis olup, onu ancak bu isnadıyla bilmekteyiz" açıklamasını yapmıştır.

(27) Ebu Davud, *Sünen* I, no: 4597, V. 5-6; İbn Mace, *Fiten* 17, no: 3992-3, II. 1322; Ahmed, III. 145, IV. 102.

(28) Hakim, *Müstedrek*, I. 129; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII. 260.

(29) Heyemî, age, VII. 258-9.

(30) Hatib el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, tah: M. Said Hatiboğlu, Ankara-1991, II. baskı, s. 25, no: 42-3.

(31) Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnûa fi'l-Ahâdîsi'l-Mevzûa*, I. 248-9; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I. 369-379, 168-170, no: 1001, 446.

(32) İbn Hazm, *el-Fasl*, III. 292.

(33) Hatib el-Bağdâdî, age., s. 154.

(34) Hatib el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, XIII. 307 vd.

üzerinde, hiç olmazsa şerh ve haşiyeye yazanların veya mütercimmin bir nebze durmaları, bazı ihtilaflara işaret etmeleri gayet yerinde olurdu. Ancak maalesef onların hiçbirinde böyle bir değerlendirmeyi göremiyoruz⁽³⁵⁾.

c) *Hikmet-i Siyasiyye* (İstanbul-1328, Edep Matbaası, orta boy, Osmanlıca, 341 sayfa)

Müellif, hikmet-i siyasiyye konusunda Türkçe bir esere ihtiyaç duyulduğundan hareketle böyle bir kitabı kaleme aldığını söylemektedir. Bu kitabı yazarken, İmam Mâverî'nin *Ahkâmu Sultâniye*, İbn Teymiye'nin *Siyasetu's-Şer'iyye*, Hayrettin Paşa'nın *Akvemu'l-Mesâlik fi Ma'rifeti Ahvâli'l-Memâlik* adlı eserlerinden ve ayrıca İbn Haldun'dan ve diğer bazı eserlerden istifade ederek hazırladığını belirtmektedir (s. 4). Eser, bir mukaddime, altı bölüm (bab) ve bir de hatimeden oluşmaktadır. Bu altı bölüm: hilafet, vezaret, adliye, talim-terbiye, maliye, harbiye ana başlıklarıyla sıralanmaktadır.

Müellif, önce *hikmet-i siyasiyye* tamlamasını tahlil etmekte ve *hikmet* ve *siyaset* kavramlarının lügavî ve ıstîlâhî anlamları ve çeşitleri üzerinde durmaktadır (s. 10-6). Ardından, *hükümet* mefhumunun manasını açıklamaktadır. Burada o şöyle demektedir: "*Şeriat-ı mutahharaya riayet olundukca memâlik-i İslamiye'de hükümet-i keyfiyye mahal kalmaz. Çünkü, Veliyyül-Emir olan Emîru'l-Mü'minin efrad-ı müslimenin kâffesi için ahkâm-i mukaddes olan Kur'an-ı Kerîm'e tabîdir. Yani, Emîr halk üzerine hâkim, Kelamullah dahî, Emîr üzerine hakimdir.*" (s. 16)

Müellif daha sonra sırasıyla *hükümet-i mutlaka*, *hükümet-i meşruta*, *hükümet-i cumhuriyye* olmak üzere hükümet şekillerini tarif edip, her biri hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Hükümet-i mutlaka'nın tevarüs yoluyla babadan oğula intikal eden ve hiç bir kayıt ile mukayyet olmayan bir hükümet tarzı olduğunu belirten müellif, hükümdarın, başarılı biri olabileceği gibi, çıkarıcı bir yetersiz de olabileceğini, bu durumda ise devlete ne gibi zararlar verebileceğini hatırlatmaktadır (s. 17-8). Şura ve istişare prensibinin gerekliliğini ve faziletini bazı ayetler ve hadislerle ortaya koymaya çalışan müellif, Hz. Peygamber bile ashabıyla istişare etmekle emrolunmuşsa, hilafet makamındaki zatın istişare etmesinin evleviyetle vacib olduğunu belirtir (s. 20). Ayrıca o bu konuda Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Ali'nin bazı sözlerine ve uygulamalarına da temas ettikten sonra, "*idare-i istibdad yüzünden şu biçare milletin uğradığı felaketin derecesini vakâyı-târihiyye göstermekde olduğundan o babda tafsilata girişmekten sarf-ı nazar...*" ettiğini söyleyerek, Fransız milletvekili, meşhur tarihçi Tir'in istibdadın neticeleri ile ilgili yazdığı bir makaleden önemli gördüğü kısımları iktibas etmektedir (s. 21-7).

(35) İlgili hadis hakkında müstakil bir inceleme için bkz: Özler Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul-1996, Nun Yayıncılık, 1-145.

Hükümet-i meşruta'nın da aynı şekilde babadan oğula tevarüs yoluyla intikal ettiğini, ancak bunun tasarruf ve icraatlarında vaz olunan kanunların ahkamıyla mukayyet olduğunu söylemektedir. Sonra, hürriyetin bazılarının zannettikleri gibi, âdâb-ı insaniyye ve şeriat-ı mutahharenin haricine çıkmak demek olmadığını hatırlattıktan sonra, hürriyeti, şahsî ve siyasî olarak iki kısımda değerlendirmektedir (s. 28-31).

Hükümet-i cumhuriyye ise, siyasilerin ıstılahına göre, kanunlar ile mukayyet olan bir hükümet olup, bu kanunlar gereğince memleketi en güzel bir şekilde idare etmesi için millet tarafından devletin başına bir reis seçilmesi ile gerçekleşir. Bunun da, ya belli bir süreye kadar, ya da, resim vefatına kadar süreceğini, neticede yeni bir reis seçileceğini belirttikten sonra, "bu usulün bizde tabiki kâbil değildir" demekte ve bunu, yöneticiyi tayin görevinin farz-ı kifaye olduğu, ümmetin büyükleri ile ehl-i sünnet alimlerinden bir cemaatin bu vecibeyi ifa etmeleriyle diğer halktan bunun sakıt olduğu şeklinde açıklar ve Hz. Ebu Bekir'in halife seçilme şeklini örnek olarak zikreder (s. 38). Sonra sırasıyla Hz. Ömer, Osman ve Ali'nin hilafetlerinin ardından Benî Ümeyye ile birlikte saltanata geçildiğini hatırlatır (s. 37-43).

Son olarak bu kısımda, ittifad ve ittifakın güzel neticelerine ve icmaya değinir (s. 43-9).

Birinci bölümde, saltanatın mahiyeti, manası ve kısımlarını anlatmaktadır. Ona göre "*Saltanat; nev-i insana mahsus bir mansıb-ı celil olup, nizam-ı âlem ve intizam-ı umûrini âdem ancak bununla bekâ bulur.*" (s. 50) Saltanat da üç kısma ayrılmaktadır:

1. *Mülk-i tabîi*: Şiddet, gasb, katl vb. mezalim ve mefasidin egemen olduğu yönetim.
2. *Mülk-i siyasi*: Fikir, düstur, icma, ittifak ve kanunlara göre amel eden yönetim.
3. *Mülk-i şer'î*: Dinî ve dünyevî işleri şer'î hükümlere muvafık olan yönetim (s. 51-2).

Müellif sonra, Hilafetin şartlarından tek tek söz etmekte, bu yedi şarttan altısında ittifak, yedincisinde ise ihtilaf edildiğini belirtmektedir. O, bu şartları şöyle sıralamaktadır:

1. Adalet sahibi olması,
2. İctihad yapabilecek ilim sahibi olması.
3. Selam-i havâs: Beş duyunun yanısıra, hafıza, hayâl vb. his gücüne sahip olması.
4. Selamet-i âzâ: Sağlam, sağlıklı olup, özürlü olmaması.
5. Re'y ve hikmet sahibi olması.
6. Necdet ve şecaat sahibi olması.
7. Nesebinin Kureyş'ten olması⁽³⁶⁾ (s. 52-64).

(36) Bu hususta en geniş değerlendirme için bkz: Hatiboğlu, M. Said, Hilafetin Kureyşliliği. A.Ü.İ.F.D. XXIII., Ankara-1978, (Ayrı basım, s. 1-93).

Sonra hilafetin saltanata nasıl dönüştüğünü, ilk halifelerden başlayarak, Muaviye ile Emevîler'e, sonra da Abbâsîler'e geçiş sürecini anlatır (s. 65-8) Ardından *bey'at* kelimesinin anlamını beyan eder (s. 69-71).

Bir diğer başlıkta da, Padişah ile raiyye arasındaki ilişki ve bağdan bahseder. Burada bazı hadiselerden hareketle, padişahın milletin bir çobanı ve muhafızı, milletin ise Padişahın sağlı koyunu mesabesinde olduğunu vurgulamaktadır (s. 72-3, 79).

Müellif, emanetlerin ehline verilmesi, en uygun olan hususlara (aslah) riayet edilmesi gerektiğini yine çeşitli ayet ve hadislerle açıklamaktadır. Bu açıklamalardan sora, "*büyük-küçük bütün devlet memurlarının, kendilerini milletin hâkimi değil, mertebelerine göre milletin hâdimi bilimleri, namus, hamîyyet, edep ve terbiye dairesinde en güzel bir şekilde vazifelerine riayet etmeleri, gayret ederek nimete şükür etmeleri, farîza-i zimmettir.*" (s. 77-81)

Müellife göre on iki kısım olan siyasi haklar özetle şunlardır:

1. Dinin muhafazası, 2. Milletin himayesi, 3. Talim ve terbiye, 4. Muhakeme, 5. Hududun (şer'î cezaların) tatbiki, 6. Vatanın muhafazası, 7. Allah için cihad, 8. Gelirleri tahsil, 9. İsrafsız harcama, 10. İmar hizmetleri, 11. Vekil ve memurları dürüst kimselerden seçme, 12. Siyaset ve adalet ile ilgili işlerin hakkaniyetle yürütmesi için kimsenin zatına veya ibadetine kanmaksızın, bizzat yakından takip etmedir (s. 85-7).

Kitabın kalan kısmında ise ana başlıklar olarak şu konulara yer verilmektedir:

Vezaretin tarif ve taksimi, Dış ilişkiler, Devlet hukuku kaidesi, Şer'îye memurları, Adliye hükümleri, hakimleri, zabitaları, Maarif, Sanayi, Ziraat, Ticaret, Maliye, İktisat, Hazine gelirleri, Giderler, Tahsilat usulleri, Muâmelât, Cihad, Harbiye, Kumandanlara ait vazifeler, Vilayet işleri.

Tamamını okuyup değerlendirme fırsatı bulamadığımız bu kitabın, Padişahlık döneminde kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Ancak, satır aralarında saltanat ile ilgili öz eleştirilerinin bulunması, o dönemin bazı tartışmalarını yansıtmaları bakımından olduğu kadar, bu saha ile ilgili önemli siyasi hikmetleri hatırlatması açısından da mühim bir çalışmadır. Dolayısıyla yakın dönem siyasi tarih ile ilgilenen araştırmacıların daha titiz bir inceleme ile ele alıp değerlendirmeleri ve aynı nesillerin hizmetine sunmaları gereken bir eser olduğu söylenebilir. İslâm kültür ve geleneğinin hakim olduğu bu eserden günümüz siyasilerinin de yararlanacakları birçok husus mevcuttur.

E- Şeyh Mehmed İskilibî

er-Rûhu'l-Haveyânî: Müellifi hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız bu risale, Antalya-Elmalı Halk Kütüphanesinde (07 El 2824/11) 506 numarada *al-Ruh al-Havayan*⁽³⁷⁾ ismiyle kayıtlı bulunmaktadır. Arapça,

(37) Kañaatimce risalenin ismi bu değildir. Risale seyr u sülûk mertebelerini konu edinen ve onun bu sahada derinleştigiñe delalet eden bir rûsûh sahifesidir. Metinde yer alan er-Rûhu'l-Havevânî ifadesi bir yanlış anlama sonucu, risalenin ismi sanılmıştır.

son derece güzel bir nesih yazıyla yazılmış olup, 206x136 mm. kitap boyunda, 72b, 73a ve 73b yapraklarında yer almaktadır⁽³⁸⁾.

Risale, "*Tâcu'l-Ârifîn, Sultânu'l-Mukâşifîn Şeyh Muhammed İskilîbî Hazretlerinin Risâle-i Bedîaları ile Merdân-ı Ârifînin Âsâr-ı Kaleminden Rusûh Kademine İstidlâl Eylemeleri için tezyîn-i sahîfe kılındı*" şeklinde bir başlıktan sonra besmele ile başlamaktadır.

"Bil ki, maksuda ulaşmak, ancak kelime-i tevhid ile olur. Çünkü bu yola giren (sâlik), fenâ ve ekâ derecesine ancak perdeyi kaldırarak yükselebilir. Perde, nefy (lâ ilâhe) ile kaldırılır; hak, isbat (illallah) ile sabit olur. Zira tenzih, sâlikin özel durumudur. Ve o, Şeyhu'l-Ekber (İbn Arabî'nin) bazı kitaplarında tasrih ettiği gibi, yükselmenin (miracın) yoludur.

(Sûfilerin) "*Allah'a giden yol, mahlukatın nefesleri sayısındadır*" sözüne gelince, bunun anlamı, onlardan her birinin bu yolda ilerleyişi, -mahlukatın nefeslerinin sayısınca anlaşılacağı gibi- ancak onun istidadı ve kabiliyetine göre olur.

Dil ile yapılan zikir (zikr-i lisânî), nefsin mertebeleri arasındadır. O, canlı (buhârî) bir cevher olup, canlılık, his, iradeye dayalı hareket gücü ile meydana gelir ki, hekimler bunu *er-Rûhu'l-Hayevânî*⁽³⁹⁾ diye isimlendirirler. O da, mücerred nefis olan kalp ile, maddî beden arasında bir vasıta. Çıkış yeri ise, çam kozalağı şeklindeki (sanevberî) etten oluşan sol boşluktur ve buna kalp denilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.), Yüce Allah'dan hikaye ederek "*Ben, yere göğe sığmadım, fakat mü'min kulunun kalbine sığdım*"⁽⁴⁰⁾ buyurmaktadır. Yine O (s.) "*Mü'minin kalbi, (Rahmân'ın) iki parmağı arasındadır*"⁽⁴¹⁾ "*Ademoğlunun bedeninde bir et parçası vardır ki, o sağlam olduğu zaman bedenin diğer kısmı da sağlam olur, o bozuk olursa, bedenin diğer kısmı da bozulur, dikkatinizi çekerim, o kalptir*"⁽⁴²⁾ buyurmuştur...

Risale, daha sonra *zikr-i kalbî, zikr-i sırî, zikr-i hafî, zikr-i Zât, makam-ı rûh, makam-ı şehadet, makam-ı hayret, makam-ı "kâbe kavseyn", makam-ı "ev ednâ"*⁽⁴³⁾ ve *makam-ı irşad* gibi tasavvufî seyrü sülûktaki bazı makamlara

(38) Bkz. TUYATOK, 07 Antalya, 1. 291, no: 5887.

(39) Cürçânî bunu "latif bir cisim olup, menbai fizikî kalbin içidir, oradan atardamarlar vasıtasıyla bütün bedene yayılır" diye tarif etmektedir. Bkz: *et-Ta'rifât*, s. 149.

(40) İbn Arabî, *Futuhât-ı Mekkiyye*, I. 216, 291; *Tedbiru'l-İlahiyye*, s. 266; Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, III. 16. Zeynuddin el-İrâkî, *İhyâ* üzerine yapmış olduğu tahririnde "onun aslını görmedim" demektedir. Geniş değerlendirme için bkz: Yıldırım Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 233-4, A.Ü.S.B.E. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara-1996. A. Yıldırım, İbn Teymiye, İzmirli İsmail Hakkı ve M. Tayyib Okıç gibi alimlere de dayanarak hadisin uydurma olduğunu belirtmektedir.

(41) "Ademoğlunun kalpleri tamamen bir kalp gibi Rahman'ın iki parmağı arasındadır ve ona dilediği gibi tasarruf eder" lafzı ile bkz: Müslim, *Kader* 17, III. 2045; Ahmed, II. 168; Farklı lafızlarda Tirmizî, *Deavât* 90, no: 3522, V. 538; İbn Mâce, *Dua* 2, no: 3834, II. 1260; Hakim, *Müstedrek*, IV. 321. Değerlendirme için bkz: A.g. tez, s. 234-5.

(42) Buhârî, *İman* 39, I. 19; Müslim, *Müsâkât* 107, II. 1219-1220; Ahmed, IV. 271, 275. Değerlendirme için bkz: A.g. tez, s. 239.

(43) 53 Necm 9. ayette "*Sonra O (Muhammed) daha da yaklaştı, öyle ki, iki yay arası kadar hatıta daha da yakın oldu*" şeklinde belirtilen makama gönderme yapılmaktadır.

ra ulaşabilmenin yollarını ve hangi tür zikirlerle ne gibi hasletlere erişebileceğini oldukça muhtasar bir şekilde anlatmaktadır. Yukarıdaki birçok tasavvufî öğretilerin yanısıra müellif, Yüce Allah'ın isimlerinin Zat'ının aynı mı, gayrı mı olduğu, Hz. Peygamber'in miraca çıkışının fenâ ve bekâ halleriyle olup olmadığı gibi oldukça tartışmalı bazı kelâmî problemlere de değinmektedir ki, birkaç satırda dile getirilen bu konular risaleyi adeta anlaşılması ve çözülmesi zor bir bulmacaya çevirmiştir.

Böylesi ilginç konulara değinen müellif risalesini şu cümleleriyle bitirmektedir: "Kimse benim onların yoluna hiç girmediyimi zannetmesin. Çünkü ben (yeme, içme, cinsel ilişki vb.) hayvânî ihtiyaç ve isteklerden tam yedi sene ayrılarak gayret ettim. Bu dönemde benim gıdam, yedi günde bir, sirke ile birlikte bir parça ekmek idi. Onların (Halvetîler) reîsi bana "sen matluba ulaştın, sana halifelik görevini emrediyoruz" deyince anladım ki onlar, kendi hallerini elde edememişler, bunun üzerine telef ettiğim kıymetli ömrüme üzelerek derhal onlardan yüz çevirdim. Onlarla benim aramda geçenleri de tafsil edemem." İntehâ.

Hacim olarak sadece üç varak (sayfa) olmasına rağmen, içeriği itibarıyla sülûk yolları ve mertebeleri hakkında son derece önemli bir çalışma olduğuna inandığımız bu risale, ancak tasavvuf sahasında ihtisas yapan değerli bilim adamları tarafından gerekli açıklama ve yorumlarla anlaşılır hale getirilecektir. İslâm kültüründeki, şerh ve haşiye geleneğimiz göz önünde bulundurulursa, tanıttığımız bu risale, üzerine birkaç şerh ve haşiye yazılmaya layık son derece muhtasar ve de kıymetli bir risaledir.

F- Muhammed b. Ömer el-Hanefî el-İskilîbî

1. **Kâşifü'l-Muşkilât mine'l-Ferâiz** (Arapça, yazma, Tire-314, Fıkıh, müellif hattı, ta'lîk, 39 sf.)

İsminden eserin Miras ile ilgili birtakım problemlerin çözümüne dair bir kitap olduğu anlaşılmaktadır. Kitap, müellifi tarafından 1213/1798 tarihinde yazılmıştır. Yani müellif nüshasıdır. Avrupa filigranlı, aherli kağıt üzerine düzgün bir hatla yazılmış iyi korunmuş bir nüshadır.

2. **Şerhu Kasideti Ka'b b. Zuheyr** (Arapça, yazma, Süleymaniye-80050, Edebiyat)

G- Enes b. Emrullah el-İskilîbî

Risâle fî Ademi Cevâzi Ekli Zebîhati'l-Mecûs ve'l-Mürted, (Arapça, yazma, Süleymaniye-26119, 102-105. sayfalar, ta'lîk, Fıkıh)

İsminden anlaşıldığına göre, risale Mecusiler ve dinden dönenlerin kestiği hayvanların yenilmesinin caiz olmadığını anlatmaktadır. Toplam dört sayfalık küçük bir risaledir.

H- Ömer İskilibî

Risâletun fî Taksîmi'l-Hadis, (Osmanlıca, yazma, Gazi Husrev-314, Hadis, ta'lik, 12 sf.) Hadislerin taksimi ile ilgili olan bu risale, 12 varak olup, Saraybosna'da gözükmemektedir. Savaşta korunup-korunmadığını bilemediğimiz bu risalenin bir fotoğraf veya mikrofilmünü Saraybosna'daki bir hocaya yazdığım mektup ile istedim, ama henüz bir netice alamadım.

Bu eserlerin her birisinin ilmî hayatımıza yeniden kazandırılması dileklerle...